JADID SHE'RIYATINING MAZMUNIY YANGILANISHI

Rashidova Baxtigul
Osiyo xalqaro unviersiteti
2-bosqich magistri

Qabul qilindi: 25.12.2025
Ko'rib chiqildi: 26.12.2025
Tasdiqlandi: 27.12.2025

Kalit so'zlar:
Jadidchilik harakati, jadid adabiyoti, ta'lim, ma'rifatparvarlik, yangi usul maktablari, pedagogik qarashlar, ma'naviy tarbiya, milliy o'zlik.

Ключевые слова:
движение джадидов, джадидская литература, образование, просвещённость, новые школы, педагогические взгляды, духовное воспитание, национальная идентичность.

Keywords:
Jadidism movement, Jadid literature, education, enlightenment, new-method schools, pedagogical views, moral education, national identity.

Annotatsiya. Mazkur tezisda jadidchilik harakati va jadid adabiyotining ta'lim jarayonidagi o'rni hamda ma'rifatparvarlik g'oyalari tahlil qilinadi. Yangi usul maktablari, jadidlarning ta'limiy islohotlari va adabiyotning ma'naviy-tarbiyaviy ahamiyati yoritiladi. Avloniy, Behbudiy, Hamza va Cho'lpon ijodining ilm-ma'rifat targ'ibiga qo'shgan hissasi va ularning zamonaviy ta'lim bilan bog'liqligi ko'rsatib beriladi.

Аннотация. В данной диссертации анализируется роль движения джадидов и джадидской литературы в образовательном процессе, а также идеи просвещённости. Освещаются новые школы, образовательные реформы джадидов и духовно-воспитательное значение литературы. Показан вклад Авлони, Бехбуди, Хамзы и Чулпона в пропаганду науки и просвещения, а также их связь с современным образованием.

Abstract. This thesis analyzes the role of the Jadid movement and Jadid literature in the educational process, as well as their enlightenment ideas. It highlights new-method schools, the educational reforms of the Jadids, and the moral and educational significance of literature. The contributions of Avloniy, Behbudiy, Hamza, and Cho'lpon to the promotion of knowledge and enlightenment, and their relevance to modern education are also examined.

XX asr boshlarida Markaziy Osiyo xalqlarining ijtimoiy-siyosiy hayotida yuz bergan yangilanish jarayonlari adabiyotda tub burilish yasadi. Bu davrda mustamlaka hukumatining siyosiy bosimi, iqtisodiy qiyinchiliklar va ma'naviy

qoloqlik tufayli xalqning kundalik hayoti murakkab va iztirobli edi. Shu sharoitda yangi tafakkur va dunyoqarashning paydo bo‘lishi zarurati keskin sezildi, chunki mavjud an’anaviy tushunchalar va qadriyatlar xalqning ijtimoiy, madaniy va ma’naviy ehtiyojlarini qondira olmay qoldi. Aynan shunday ijtimoiy-madaniy keskinlik fonida **jadidchilik harakati** yuzaga keldi. U nafaqat siyosiy yoki ijtimoiy islohotlarni ilgari surdi, balki xalqning ma’naviy uyg‘onishi va o‘zligini anglashiga xizmat qiluvchi adabiy va ilmiy yo‘nalishlarni rivojlantirdi. Jadidchilik shoir va yozuvchilar uchun millat ruhini uyg‘otish, insonlarni ma’rifat va tafakkur yo‘liga yetaklash, jamiyatni bilimga, adolat va erkinlikka undash vazifasini o‘z ichiga olgan strategik missiya bo‘ldi[1]. Bu jarayon, o‘z navbatida, XX asr boshidagi o‘zbek adabiyotini an’anaviy mumtoz she’riyatdan ajratib, yangi mazmun va badiiy shakllarni sinab ko‘rishga olib keldi, natijada jadid she’riyati yuzaga keldi.

Jadid adabiyoti, ayniqsa jadid she’riyati, o‘z mazmuni bilan xalqning tarixiy taqdirini, ma’naviy qiyofasini aks ettirdi. Bu davrda yozilgan she’rlar avvalgi mumtoz lirikaning an’anaviy ruhidan farqli o‘laroq, **millatning uyg‘onish davrini, ijtimoiy iztirobini va ozodlik istagini** ifodaladi. She’r endi shunchaki badiiy shakl emas, balki xalqni “uyg‘otuvchi signal”ga aylandi. Shoirlarning badiiy fikrlash doirasi kengaydi, ular jamiyatdagi muammolarga befarq bo‘lmay, **xalq uchun yozuvchi** shaxs sifatida gavdalana boshladilar [2]. Fitrat, Cho‘lpon, Hamza, Abdulla Avloniy, Munavvarqori Abdurashidxonov kabi ijodkorlarning she’riy va nazariy faoliyati bu davr adabiy jarayonining eng muhim yo‘nalishlarini belgilab berdi. Ularning asarlarida **“millatni o‘zgartirish uchun avvalo tafakkurni o‘zgartirish lozim”** degan g‘oya asosiy tamoyil sifatida ilgari surildi. Shu jihatdan, jadid she’riyati — millat ruhiy uyg‘onishining badiiy ifodasidir. **Ma’rifatparvarlik — jadid she’riyati mazmunining markazida. Jadid she’riyatining mazmuniy yangilanishi,** avvalo, ma’rifatparvarlik g‘oyalarining kuchayishi bilan uzviy bog‘liq edi. Bu davr shoirlari uchun ma’rifat nafaqat ilm olish, balki xalqni uyg‘otish, millatni jaholat zanjirlaridan ozod etish vositasi bo‘lib xizmat qildi. Abdulla Avloniy o‘zining “Turkiy guliston yoxud axloq” asarida ilm va axloqni milliy yuksalishning ikki asosiy tayanchi sifatida talqin etar ekan, aslida o‘z zamonasining ijtimoiy-ma’naviy muammolariga yechim izlayotgan edi. U insonni komillikka eltuvchi yo‘lni ilm va axloqiy barkamollikda ko‘rdi. Avloniy nazarida, ma’rifatli kishi – o‘zligini anglagan, jamiyat taqdiriga befarq bo‘lmagan, vijdonli insondir[3]. Fitrat

[1] Fitrat A. *Adabiyot qoidalari*. – Toshkent: Fan, 1991.

[2] Cho‘lpon A. *Tanlangan asarlar*. – Toshkent: G‘. G‘ulom nomidagi nashriyot, 2019.

[3] Avloniy A. *Turkiy guliston yoxud axloq*. – Toshkent: Ma’naviyat, 2006.

esa bu fikrni yanada chuqurroq falsafiy mazmunga ega "ilmli bo'lmoq — ozod bo'lmoq" degan g'oyasi bilan davom ettiradi. Uningcha, ilm insonni nafaqat jaholatdan, balki qullikdan ham xalos etadi. Fitrat she'rlarida bilim — inson irodasining qudrati, tafakkur esa millat uyg'onishining eng muhim omili sifatida tasvirlanadi. Bu yondashuv jadid she'riyatining asosiy maqsadini – xalqni o'z taqdirini o'zi belgilay oladigan darajadagi ongli, faol shaxsga aylantirish g'oyasini ifodalaydi[4].

Jadid shoirlari ijodida ilm va mehnat faqatgina nazariy targ'ibot emas, balki amaliy faoliyatga undovchi kuch sifatida talqin qilinadi. Ularning she'rlarida mehnatsevarlik, kasb-hunar o'rganish, o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish singari tushunchalar g'oyat faol pozitsiyada ifodalangan. Bu jihatdan jadidlar ma'naviy uyg'onishning iqtisodiy asoslarini ham ilg'agan, ya'ni ilm orqali millat boyligini, madaniyat orqali esa ma'naviy mustaqillikni ta'minlash mumkin, degan qarashni ilgari surganlar.

Shu tarzda, jadid she'riyati o'z davrining ijtimoiy hayotini aks ettirish bilan birga, kelajakning ma'naviy loyihasini ham yaratdi. Ularning she'rlari orqali ilm, axloq va mehnat bir butun milliy g'oya sifatida shakllanib, xalq tafakkurida yangi ma'naviy qadriyatlar tizimini paydo qildi. Bu esa jadidchilikni nafaqat adabiy yo'nalish, balki milliy o'zlikni yangilash harakati sifatida ham talqin etish imkonini beradi

Jadid shoirlari uchun ilm — diniy emas, balki ijtimoiy zarurat edi. Ularning nazarida, ilm — zamonaviy taraqqiyotning, millat ravnaqining va ozod fikrning asosi hisoblanardi. Shu bois jadidlar ilmni faqat madrasa doirasidagi diniy bilim sifatida emas, balki insonning hayotini yaxshilovchi, millatni jaholatdan chiqaruvchi kuch deb bildilar. Ular xalqni zamonaviy dunyo bilan hamnafas yashashga, fan va texnika yutuqlarini o'zlashtirishga, eng muhimi, tafakkur erkinligiga undadilar. Bunday qarashlar o'sha davr uchun nihoyatda dadil va yangicha edi, chunki u diniy dogmalarga asoslangan eski tafakkur tizimiga qarshi turardi.

Cho'lpon o'zining "Millatim" she'rida xalqni "uyg'onishga, fikrlashga, o'zligini tanishga" da'vat etar ekan, aslida millat ruhiyatiga yangi mazmun baxsh etadi. Bu she'rda Cho'lponning ovozi shunchaki shoirning his-tuyg'ulari emas, balki o'z davrining vijdonini ifodalovchi ruhiy hayqiriq sifatida yangraydi. Uning poetik tili orqali milliy o'zlikni qayta tiklash, o'z tarixiy ildizini eslash, xalqni o'z kuchiga ishonishga chaqirish g'oyalari ilgari suriladi. Shu jihatdan, Cho'lpon she'riyati yangi tipdagi adabiyot — **"milliy o'zlikni qayta yaratish adabiyoti"** sifatida shakllandi. Cho'lpon — **milliy ruh va ozodlik kuychisi**. Uning ijodi jadid she'riyatining mazmuniy yangilanishini eng yorqin ifodalagan misollardan biridir. "Yurt qayg'usi", "Boshim fido", "O'zbek yoshlariga" kabi

[4] Fitrat A. *Adabiyot qoidalari.* – Toshkent: Fan, 1990.

she'rlarida shoir xalqining dardu iztiroblarini, mustamlaka zulmi ostidagi og'riqlarini, shu bilan birga, milliy iftixor va ozodlik istagini chuqur his bilan ifoda etadi. Cho'lpon uchun she'r — bu nafaqat badiiy ifoda, balki kurash vositasi, xalqni uyg'otish qurolidir. U o'z xalqini "uyqudagi millat" sifatida tasvirlar ekan, ularni uyg'otish, o'z or-nomusi va qadriyatlarini anglashga da'vat etadi. Shu ma'noda Cho'lponning she'rlari nafaqat poetik, balki **ma'naviy-milliy uyg'onish manifesti** sifatida ham ahamiyatlidir[5]. Shoir o'z satrlarida zulm, jaholat va mustamlakachilikni tanqid qilsa-da, bu tanqid nafrat ohangida emas, balki **muhabbat, dard va umid bilan sug'orilgan**. Uning muhabbati xalqiga, umidi esa kelajakka qaratilgan edi. Cho'lpon she'rlari o'sha davr uchun ruhiy davolanish kuchiga ega bo'lgan — u xalq qalbiga ishonch, g'urur va ozodlik istagini singdirgan. Shuning uchun Cho'lponni **jadid adabiyotining lirika orqali kurashgan qahramoni** deb atash mumkin. U so'z orqali millatni uyg'otdi, she'r orqali ozodlikni kuyladi, va shu bilan o'z davrining eng yuksak ma'naviy yetakchilaridan biriga aylandi.

Cho'lponning ijodida vatan, millat, ozodlik g'oyalari badiiy obrazlar orqali jonlanadi. Uning lirik "men"i xalqning kollektiv ruhiy kechinmalarini ifodalaydi. Shuning uchun ham Cho'lpon she'riyati o'zbek milliy o'zligining poetik shaklga aylangan timsolidir. Jadid adabiyotining asosiy vazifasi xalq tafakkurini o'zgartirish bo'lgan bo'lsa, Cho'lpon bu vazifani o'z she'riy kuchi bilan eng samimiy va ta'sirchan shaklda amalga oshirgan.

Hamza Hakimzoda Niyoziy — ma'rifatning she'riy targ'ibotchisi. U jadidchilik g'oyalarini nafaqat nazariy darajada ilgari surgan, balki o'z she'riy ijodi orqali xalq orasida keng targ'ib qilgan. Hamza ijodida she'r faqat badiiy ifoda vositasi sifatida emas, balki **xalq tafakkurini uyg'otuvchi, ma'naviy yo'l-yo'riq ko'rsatuvchi vosita** sifatida qadrli hisoblanadi. Uning "Ilm afzal", "Ey xalq", "Ayol", "Tarbiyachi" kabi she'rlarida ilmning ahamiyati, axloqiy komillik, ayollar erkinligi va mehnatsevarlik g'oyalari yuksak badiiy kuch bilan ifodalangan. Hamza she'rni "xalq dardiga malham" deb atash orqali, uni tarbiyaviy va ijtimoiy o'zgarishlarni rag'batlantiruvchi vosita sifatida qadrlashini ko'rsatadi[6].

Hamza Hakimzoda Niyoziy ijodida **jadid adabiyotining didaktik yo'nalishi** kuchli namoyon bo'ladi. Uning she'rlari xalqni jaholatdan chiqarish, ayollarni o'qishga, bolalarni ilmga oshno qilish orqali millatning ma'naviy va intellektual tiklanishiga xizmat qiladi. Shu jihatdan uning she'riyati **"ma'naviy inqilob she'riyati"** sifatida talqin qilinadi. Hamza ijodida didaktik va tarbiyaviy elementlar faqat g'oyaviy qiziqish emas, balki **harakatga chaqiruvchi kuch**

[5] Karimov B. *Jadid adabiyoti va milliy uyg'onish.* – Toshkent: Universitet, 2018.

[6] Hamza H. *Tanlangan asarlar*. – Toshkent: Ma'naviyat, 2004.

sifatida ishlatilgan. Shuningdek, Hamza she'riyatida inson tafakkuri va ma'naviy uyg'onish bir butun tizim sifatida ko'riladi. U ilmni faqat shaxsiy rivojlanish vositasi sifatida emas, balki **jamiyatni yangilash va millatni uyg'otish quroli** sifatida talqin qiladi. Shu sababli Hamza she'rlari nafaqat badiiy-estetik, balki **ijtimoiy va ma'naviy ahamiyatga ega** asarlar sifatida qadrlanadi. U o'z davrining eng yetuk jadid shoirlaridan biri bo'lib, o'z xalqining ma'naviy va madaniy uyg'onishida muhim rol o'ynagan. **Jadid she'riyatining shakl va til yangilanishi.** Jadid shoirlari mazmun bilan bir qatorda **shaklni ham yangilashga** e'tibor berdilar. Ular xalq tiliga yaqin so'zlardan, jonli ifodadan, erkin qofiya va yangi ohanglardan foydalandilar. Mumtoz she'riyatdagi murakkab arabcha-forscha so'zlar o'rniga oddiy, ammo chuqur ma'noli turkiy so'zlar ishlatildi. Bu jarayon she'rni **xalq ruhiyatiga yaqinlashtirdi** va uni tushunarli, ta'sirli qildi[7]. Bu til siyosati jadidlarning milliy o'zlikni qayta tiklash jarayonining bir qismi edi. Til — millat ruhining ifodasi ekanligini chuqur anglagan jadidlar uchun badiiy so'z orqali xalqni uyg'otish eng tabiiy yo'l bo'ldi.

"Yangi inson" konsepsiyasi va jadid she'riyati falsafasi. Jadid she'riyati mazmunida "**yangi inson**" konsepsiyasi markaziy o'rinda turadi. Bu inson — ilmli, ma'rifatli, vatanparvar, tafakkurli shaxs. Cho'lpon, Fitrat, Avloniy va Hamza asarlarida "yangi inson" — eski dunyo qarashlaridan ozod, yangi dunyo tafakkuriga ochiq shaxs sifatida gavdalanadi. Bu konsepsiya jadid adabiyotining ijtimoiy-falsafiy mohiyatini belgilab beradi: **millatni o'zgartirish uchun avvalo insonni o'zgartirish lozim**[8]. Jadid she'riyati — bu millat uyg'onishining badiiy ifodasi, xalq tafakkurining yangilanish tarixidir. U she'riyatni faqat estetik hodisa emas, balki **ijtimoiy ongni shakllantiruvchi kuch** sifatida talqin etdi. Cho'lponning:

"Yurakda o't, ko'zda yosh, dilda g'am,
Ammo umid — ozodlikdir, inson uchun ham."

kabi satrlari bu she'riyatning ma'naviy mohiyatini mujassam ifodalaydi. Jadid she'riyati xalqni ruhiy va ma'naviy uyg'otish, millatni ilm va tafakkur yo'lida boshlashda o'z tarixiy missiyasini ado etdi. Shu jihatdan, u o'zbek adabiyotining eng muhim bosqichlaridan biri, **milliy o'zlikni tiklagan adabiyot** sifatida tarixda abadiy saqlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Fitrat A. *Adabiyot qoidalari*. – Toshkent: Fan, 1991.
2. Cho'lpon A. *Tanlangan asarlar*. – Toshkent: G'. G'ulom nomidagi nashriyot, 2019.
3. Avloniy A. *Turkiy guliston yoxud axloq*. – Toshkent: Ma'naviyat, 2006.
4. Karimov B. *Jadid adabiyoti va milliy uyg'onish.* – Toshkent: Universitet, 2018.

[7] Xudoyberdiyeva D. *O'zbek jadid adabiyotining ijtimoiy-falsafiy asoslari*. – Toshkent: Fan, 2012.

[8] Jalolov A. *Milliy uyg'onish va jadid adabiy tafakkuri*. – Toshkent: Adabiyot, 2020.

5. Hamza H. *Tanlangan asarlar*. – Toshkent: Ma’naviyat, 2004.
6. Xudoyberdiyeva D. *O‘zbek jadid adabiyotining ijtimoiy-falsafiy asoslari*. – Toshkent: Fan, 2012.
7. Jalolov A. *Milliy uyg‘onish va jadid adabiy tafakkuri*. – Toshkent: Adabiyot, 2020.